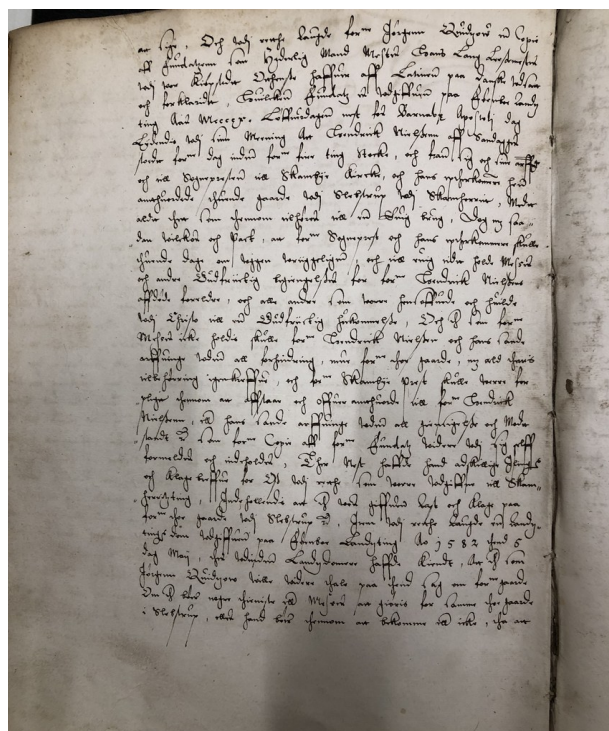
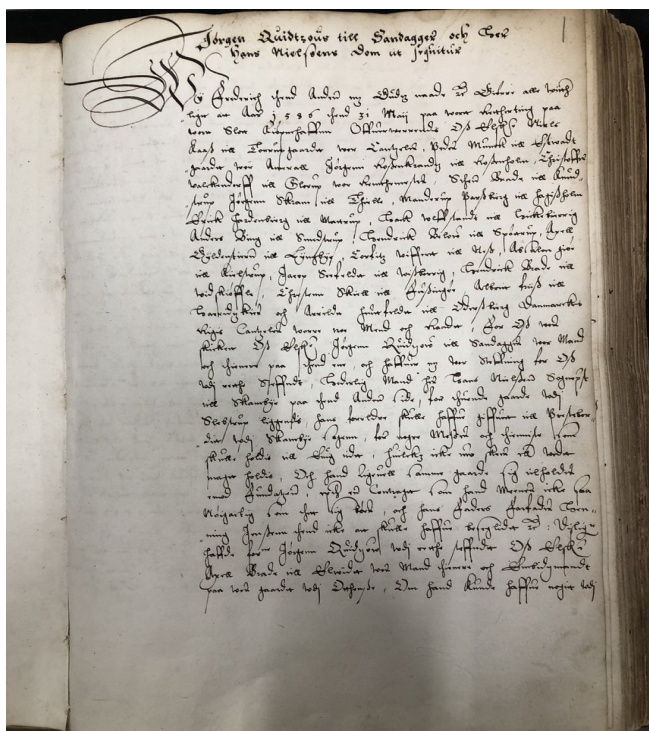

Det adelige minde i sognekirken – om en messerstiftelse ved Skamby kirke i 1410,

https://tekstnet.dk/books/dipdan/1410/dd_14100607001/

Af Per Seesko-Tønnesen

RA, Kongens Retterting, Herredagsdombog, 12 (1586-1589), f. 1r-v. Foto: Forf.

Det diplom, hvis indhold og overleveringshistorie skal behandles i det følgende, er et tingsvidne fra Fynbo Landsting d. 7. juni 1410. Det fortæller, at Henrik Nielsen af gården Sandager på Nordfyn (Nørre Sandager sogn, Skovby herred) denne dag på tinget overlod to gårde i Slevstrup (Uggerslev sogn, Skam herred) til sognepræsterne ved Skamby Kirke (Skamby Sogn, Skam herred), som til gengæld skulle lade holde messer og anden gudfrygtig højtideligholdelse for Henrik Nielsens afdøde forældre og for alle andre, som var døde og hvilede i Kristus. Blev de ønskede messer ikke holdt, skulle Henrik Nielsen og hans arvinger uden nogen hindring kunne kræve de to gårde tilbage uden nogen indsigelse eller modstand fra skambypræsten.

Når vi kender til diplommet i dag, er det fordi de to gårde siden skulle blive genstand for uenighed mellem sognepræsterne i Skamby og ejerne af Sandagergård, som på det tidspunkt tilhørte medlemmer af slægten Qvitzow. Allerede før Reformationen opstod der uenighed om forsvaret af gårdene, og efter omvæltningen i 1536 forsøgte flere generationer på Sandagergård at hævde deres ret til dem, under henvisning til at messerne nu var ophørt. Mens hverken det originale diplom eller de efterfølgende middelalderlige retsakter er bevaret i original, så er dets indhold til dels overleveret i en dom afsagt i 1586. Den udgave af tingsvidnet fra 1410, som vi kender til, er således en

gengivelse af en ligeledes tabt dansk oversættelse (ved den teologiske lektor ved Skt. Knuds Kirke i Odense, magister Hans Lang (1540-1604)¹) af den oprindelige latinske tekst, som er refereret i en dom fra Kongens Retterting fra 31. maj 1586. Dommen findes gengivet i rettertingets dombog, som i dag opbevares i Rigsarkivet.² Sagen fra 1586 omtales i Pontoppidans *Annales ecclesiae danicae*,³ men teksten blev første gang udgivet på tryk i 1760 i Hans de Hofmans *Fundationer*, hvor den oplyses trykt efter en udskrift af en ”højesteretsdom”, som på det tidspunkt var at finde i Skamby præstegård.⁴

Udover de nævnte ældre omtaler har Henrik Nielsens overdragelse af de to gårde, og de konflikter, den siden afstedkom, tidligere været behandlet i lokalhistoriske afhandlinger om Skamby Sogn og Kirke med fokus på præstekaldets økonomiske grundlag, ligesom den er nævnt i *Danmarks Kirkers* omtale af Skamby Kirke.⁵ Med afsæt i en kort introduktion til messestiftelserne som kildetype, skal diplomets imidlertid i det følgende tjene til at gøre opmærksom på mulighederne for gennem messestiftelser at nærme sig en bedre forståelse af, hvordan adelige i senmiddelalderens Danmark kunne sætte deres præg på sognekirken på landet – i levende live såvel som efter døden. Endelig skal vi med udgangspunktet i diplomets overleveringshistorie se nærmere på stiftelsernes skæbne efter Reformationen i 1536, og på hvad det betød for erindringen af lokale adelige i sognekirkens rum.

Diplomets indhold og historiske kontekst

Henrik Nielsens handling på tinge i 1410 har formentlig været en bekræftelse af en ældre donation, som hr. Thomas Nielsen, måske hans farfar, havde foretaget, eller en udvidelse af dennes stiftelse. I forbindelse med et forlig om forsvaret af de to gårde i Slevstrup blev der i hvert fald i 1481 fremlagt et andet tingsvidne ”som velbyrdig Md. Hienrich Nielssøn af Sandaghergardh havde taget paa Skam H.s Ting, lydende, at Hr. Thommess Nielssøn gav til Skamby Kirkes Præstegaard Slebbe trope”.⁶ I antikvaren Thomas Bircherods (1661-1731) optegnelser oplyses det derimod uden yderligere henvisning, at det var Henrik Nielsens far, Niels Thomsen, der gav ”Slæbestrup Gods” til Skamby præstebord for sjælemesser.⁷

¹ Om Hans Lang, se Rørdam 1890; Tunold 1964, s. 86.

² RA, Kongens Retterting, Herredagsdombog (1537-1660), pk. 3-6: Herredagsdombog nr. 12 (1586-1589), f. 1v f (Hele dommen 1r-2v).

³ Pontoppidan 1747, III, s. 505.

⁴ Hofman 1760, s. 268.

⁵ Hansen 1867, s. 256-61, 263, 266-68; Vedel Simonsen 1843-44, I, s. 139; *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s. 5413f, 5487 (note 15). Se også Jürgensen 2018, s. 509; Damgaard 1867, s. 317f. Også antikvaren Thomas Bircherod (1661-1731) omtaler ganske kortfattet i sine topografiske optegnelser stiftelsen af sjælemesser ved Skamby Kirke af ejerne af Sandagergaard, KB, Uldall 190 folio: ”Fyens Lands Beskrivelse af Mag. Thomas Broderus Bircherod forbedret af Peder Birck”, s. 152.

⁶ Rep. 2. rk III, nr. 4938. Thomas Nielsen til Bolver nævnes hos Cornelius Hamsfort (1546-1627) som far til Niels Thomsen af Bolver og Sandager, SRD, I, s. 322.

Henrik Nielsen tilhørte den sammensatte verdslige elitegruppe indenfor det middelalderlige samfund, der i historieskrivningen i almindelighed omtales som ”adel”, selvom denne betegnelse for standen i en dansk sammenhæng først sætter sig igennem i løbet af 1500-tallet.⁸ Han optræder ellers i en god håndfuld diplomer i årene fra 1409-1431, hvor han betegnes som væbner ”i” eller ”af” Sandager.⁹ Han var søn af ridder Niels Thomsen. Cornelius Hamsfort (1546-1627) oplyser, at ridderen Niels Thomsen af Bolmer (Bolmerod i Skamby Sogn) og Sandager, der havde været dronning Margretes marskalk, døde 1413.¹⁰ Men i et diplom fra 1409 omtales ridderen Niels Thomsen til Enggård (det nuværende Gyldensteen), Sandagers nabogård, udtrykkeligt som afdød i forbindelse med at sønnen Henrik Nielsen sælger sit gods i Rostrup (Skamby Sogn) til hr. Johan Olufsen til gengæld for dennes gods i Egense (vel Vester Egense, Grindløse sogn, Skam herred). Netop i Bolmer og Egense havde Henrik Nielsens søn senere ejendom.¹¹

Der kendes ikke noget segl for Henrik Nielsen selv, men sønnen, Jesper Henriksen, der gjorde gejstlig karriere som dekan ved Vor Frue Kapitel i København og var universitetets rektor, og med hvem slægtslinjen uddøde, førte et våben, der af Henry Petersen henførtes til slægten Frille, men som også har lighed med slægten Lunges våben. I *Danmarks Adels Aarbog* omtales han 1910 som ”Lunge eller Frille.” I Anders Thisets samlinger i Rigsarkivet er både far og søn at finde under slægten Lunge, til hvilken Henrik Nielsen også henføres i *Repertoriets registre*.¹²

⁷ KB, Uldall 190 folio: ”Fyens Lands Beskrivelse af Mag. Thomas Broderus Bircherod forbedret af Peder Birck”, s. 152. Hos Hofman oplyses det, at Henrik Nielsens donation var ”confirmeret ved en Høyeste Rets Dom, skreven paa et Ark Pergament, som findes i Præstegaarden, hvorudi meldes, at Fundatzen var forfattet paa Latine og udgivet 1394”, Hofman 1760, s. 264. Her kan dog foreligge en forveksling med en donation bevidnet i et tingsvidne fra Skam herredsting 1394, i hvilket det bevidnes at ridderen Jens Poulsens enke fru Katerine af Stensby (Skamby Sogn, Skam herred) i sit testamente har skænket en gård i selve Skamby. Niels Thomsen af Sandager optræder således som en af tingsvidnets udstedere: *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1394/dd_13940305002/

⁸ Dahlerup 1971, s. 47. Om de med brugen af betegnelsen forbundne problemer, se Heilskov 2018, s. 48ff; Vognsen 2018; jf. Morsel 1997.

⁹ I 1417 betegnes han ”armiger”, 1420 og 1421 (1493) ”a.w.”, og skrives henholdsvis ”in” (1417, 1431) og ”af” (1410, 1420, 1428) Sandager: 1409: *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1409/dd_14090224001/; 1417: *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1417/dd_14179999002/; 1420: Rep. I, 5859; 1421 (1493): Rep. II, 7404; 1428: *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1428/dd_14280325001/; 1431: *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1431/dd_14310425003/. En oplysning i Thomas Broder Bircherods (1661-1731) topografiske optegnelser om at Henrik Nielsen 1405 var Erik af Pommerns råd, har ikke kunnet bekræftes af andre kilder, KB, Uldall 190 folio: ”Fyens Lands Beskrivelse af Mag. Thomas Broderus Bircherod forbedret af Peder Birck”, s. 152.

¹⁰ SRD, I, s. 322.

¹¹ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1409/dd_14090224001/. 1411 omtales Niels Thomsen af Enggårds efterleverske, *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1411/dd_14110926001/. Om sønnen Jesper Henriksens ejendom i Bolmer og Egense, Rep. II, 2773, 7404; Rørdam 1859-1863, Tillæg: s. 55-59. 1480 omtales en i Grindløse boende foged over alt dennes gods på Fyn, Rep. II, 4733.

¹² Petersen 1886, nr. 349; RA, Rigsarkivet, Arkivskabte Hjælpemidler, XIV.L.30.2: Thisets samlinger II. Seddeluddrag af trykt litteratur, Danske Kancellis brevbøger og indkomne breve m.m.; DAA 1910; Rep. I. Med henvisning til Klevenfeldts sigilsamling gengiver Henry Petersen også et våben med tre sammenstillede liljer for en Niels Thomsen (1365), der henføres til slægten Lunge, Petersen 1897, nr. 627. Om sønnen Jesper Henriksen, se i øvrigt Rørdam 1859-1863, s. 101-103.

Selvom det således er begrænset, hvad vi ved om Henrik Nielsen og hans slægt, synes de altså at have været adelige af en vis tyngde, og at have indtaget en betydningsfuld rolle på det nordlige Fyn, med ejendom i Skamby såvel som flere af nabosognene. Sandagergård er ligesom Enggård beliggende i Nørre Sandager Sogn, med sognekirken i umiddelbar tilknytning til gården. Fra Sandagergård er der små 10 kilometer til Skamby Kirke, i hvis sogn Bolmer, som faderen synes at have skrevet sig af eller til, var beliggende. At Henrik Nielsen også har orienteret sig udenfor det nordfynske lokalområde, antydes af en notits om, at han sammen med to andre væbnere i 1417 skænkede gaver til Gudbjerg Kirke på det sydøstlige Fyn.¹³

Det overleverede tingsvidne udgør det skriftlige belæg for, hvad der skete den dag i 1410, da Henrik Nielsen inden for de fire tingstokke på det fynske landsting stod frem og overdrog de to gårde fra sig og sine arvinger til præstebordet ved Skamby Kirke. I løbet af 1300-tallet havde det skriftlige tingsvidne taget form som et skriftligt vidnesbyrd om tingets rent mundtlige procedure til bevidnelse af et givet forhold, som de, der førte forsædet på tinget, udstedte et besejlet brev på, at et nævn bestående af et antal mænd havde svoret på rigtigheden af.¹⁴ I den form teksten er overleveret, er oplysningen om udsteder og vidner udeladt. Men i sin essens rummer tingsvidnet fra 1410 de samme vigtige elementer, som går igen i talrige andre vidnesbyrd om messestiftelser, i form af en præcisering af hvilket gods, der blev overdraget til hvilken modtager, hvilken messelæsning, der skulle finde sted, samt en præcisering af hvem, der skulle have ret til at råde over det til stiftelsen bestemte gods.¹⁵

Det er netop messestiftelsen, der skal opholde os i det følgende. Om formen af den gudstjeneste, sognepræsterne i Skamby skulle opretholde til gengæld for de to gårde, får vi ganske vist ikke andet at vide, end at præsterne til evig tid to gange om ugen skulle holde messer og ”ander gudfrüchtig begiengelsser”, og at det skulle være til en gudfrygtig ihukommelse af Henrik Nielsens afdøde forældre, og alle andre som var hensovede og hvilede i Kristus. Hvad der præcis ligger i denne begængelse (i *Diplomatarium Danicum*s gengivelse på nudansk: højtideligholdelse), kan vi kun gisne om. Hovedformålet var at bevidne, at der var sket en offentlig skødning på tinge, og nærmere bestemmelser om den messelæsning, der skulle opretholdes, har måske været fastsat i et særskilt stiftelsesbrev.¹⁶ Gennem andre og mere udførligt bevidnede messestiftelser kan vi imidlertid få et indtryk af, hvilke ønsker en adelig stifter i senmiddelalderens Danmark kunne have til sin stiftelse, og hvilke religiøse og repræsentative bestræbelser, den kunne indgå i.

¹³ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1417/dd_14179999002/

¹⁴ Om tingsvidnet i middelalderen: Knudsen 2011; Gelting 2013; Jexlev 1990. Om udviklingen af skriftlige og mundtlige former på landskabslovenes tid, se Gelting 2011.

¹⁵ Jf. om alterstiftelser Ingesman 1993, s. 153.

¹⁶ Jf. Ingesman 1993, s. 155f.

Messestiftelsen som diplomtype

Vidnesbyrd om messestiftelser udgør en af de numerisk mere omfattende kildegrupper fra senmiddelalderens Danmark. En samlet optælling foreligger ikke, men Lars Bisgaard har betegnet messestiftelserne som noget af det tætteste, vi kommer på en seriel kildetype fra Danmarks middelalder. I en artikel, hvor donationer til Kirken benyttes som indikationer på pestår, har han således under et optalt 1.496 vidnesbyrd om messestiftelser og testamenter fra perioden 1360-1500, af hvilke messestiftelserne udgør hovedparten.¹⁷ At vi har bevaret så relativt mange kilder til messestiftelser fra senmiddelalderens Danmark, er formentlig et udtryk for, at de, som vi skal se, for eftertiden har kunnet bruges til at dokumentere adkomst til de ejendomme, der skulle sikre den evige opretholdelse af den messelæsning, stifteren havde betinget sig.

Messestiftelserne er imidlertid også et af de fænomener, der er blevet inddraget i den litteratur, der i de seneste årtier, herhjemme såvel som i udlandet, har forsøgt at indkredse betydningsfulde sammenhænge i senmiddelalderens samfund og tankeverden gennem undersøgelser af tidens forestillinger om død og efterliv og de hermed forbundne religiøse og kulturelle praksisser. En af de tendenser, der er trådt tydeligt frem, er interessen for de bånd og forpligtelser, der forbandt levende og døde i Kristenhedens store fællesskab, herunder de former som ihukommelsen af de døde kunne antage i de liturgiske rammer, som Kirken kunne tilbyde.¹⁸ Mens man kunne være sikker på, at døden ville komme, kunne man ikke, som det hedder i mange samtidige kilder, kende dens time. Den enkelte kunne imidlertid selv i levende live forberede sig på efterlivet, gennem f.eks. gode gerninger og donationer til kirkelige institutioner, som det bl.a. kom til udtryk i tidens testamenter. En af senmiddelalderens mest populære former for donationer var netop dem, der var forbundet med alter- eller messestiftelser. Siden 1980'erne har bl.a. den øgede interesse for lægfolkets reception af den kirkelige lære være med til at gøre senmiddelalderens messe- og alterstiftelser til genstand for forskning også i en dansk sammenhæng, hvor ikke mindst Lars Bisgaard har peget på stiftelserne som et almindeligt udbredt fænomen, der bl.a. var med til at skabe et rum for interaktion mellem gejstlighed og lægfolk, og inddraget dem i analysen af senmiddelalderens små og store fællesskaber i f.eks. slægt, sogn og gilde.¹⁹

¹⁷ Heri er ikke inddraget de bevarede nekrologier fra de store kirker, Bisgaard 2008, s. 176; jf. Bisgaard 2009.

¹⁸ Et godt overblik over såvel tradition som nyere tendenser giver Booth & Tingle 2021a, heri Booth & Tingle 2021b. Andre nyere introduktioner findes bl.a. i Gordon & Marshall 2000; Korpiola & Lahtinen 2015; Tomaini 2018. For en grundig oversigt over både nyere og ældre litteratur om middelalderens liturgiske ihukommelse af de døde, se Heilskov 2018, s. 20-26; Bates 2021, særligt s. 72f, 76-81.

¹⁹ Bisgaard 1988 s. 67-104. Se i øvrigt Bisgaard 1999; Bisgaard 2001a; Bisgaard 2001b; Bisgaard 2006; Bisgaard 2008; Bisgaard 2009. Se desuden Ulsig 1986; Ingesman 1988; Ingesman 1993; Ingesman, 1996; Bøggild Johannsen 1999a; Bøggild Johannsen 1999b; Arnórsdóttir 2004; Arnórsdóttir 2007; Seesko 2009, Andersson 2019. Senest har også Tine Kondrup og Mads Vedel Heilskov i ph.d.-afhandlinger inddraget messestiftelser i undersøgelser af henholdsvis adelige "mindestrategier" og den liturgiske ihukommelses funktion i etableringen, opretholdelsen og legitimeringen af sociale hierarkier i senmiddelalderens samfund, Heilskov 2018; Kondrup 2019.

Private messestiftelser kunne etableres ved at en stifter, som i eksemplet fra Skamby, stillede fast ejendom, eller indtægter af sådan ejendom, til rådighed for den gejstlige eller den kirkelige institution, der blev overladt ansvaret for messernes afholdelse. Når stiftelsen på denne måde sikredes et fast økonomisk fundament, hang det sammen med at messerne ideelt set skulle fortsætte til evig tid. Her måtte man imidlertid forlade sig på såvel modtageren som de efterlevende slægtnings evne og vilje til at føre stiftelsens bestemmelser ud i livet.²⁰ Messelæsningerne kunne etableres ved kirkernes allerede eksisterende altre, eller de kunne oprettes i forbindelse med stiftelsen af et nyt alter, evt. i forbindelse med opførelsen af et nyt kapel.²¹ Mens antallet af sidealtre ved de store domkirker kunne være betragteligt, har det almindelige formentlig været at sognekirkerne havde to sidealtre udover højaltret, om end det ikke er vanskeligt at finde eksempler på sognekirker med flere sidealtre.²²

I messestiftelserne omsattes donators gave af den modtagende kirkelige institution i en gudstjeneste, der forhåbentlig ville blive belønnet i det hinsides til gavn for stifteren eller andre navngivnes sjæle.²³ Vigtige forudsætninger for de private messers udbredelse var for det første den forestilling, der vandt frem i højmiddelalderen, at de fleste mennesker efter døden måtte gennemgå en renselse i skærsilden på deres vej til frelsen, og for det andet den opfattelse, at de efterlevende havde både mulighed for og pligt til at forsøge at lette opholdet i skærsilden for de afdøde.²⁴ Den engelske historiker John Bossy har udtrykt det således: ”*The devotion, theology, liturgy, architecture, finances, social structure and institutions of late medieval Christianity are inconceivable without the assumption that the friends and relations of the souls in purgatory had an absolute obligation to procure their release, above all by having masses said for them*”.²⁵

Af afgørende betydning for messernes popularitet må det have været, at enkeltpersoner, levende eller døde, med navns nævnelse kunne fremhæves i forbønnen i forbindelse med messens centrale del, kanon, hvor forvandlingen af brød og vin fandt sted, ligesom stifteren kunne ønske at tilføje yderligere nærmere fastsatte bønner til sin stiftelse.²⁶ Et eksempel på, hvordan det kunne lyde, har vi i en dansk sammenhæng i ridder og rigsråd Stig Andersen til Bjørnholms alterstiftelse med daglige messer ved domkirken i Aarhus fra 1360. Her præciseres det, at der på alle søndage og helligdage skal holdes messe for den hellige jomfru, mens der på de øvrige dage efter solopgang skal holdes sungne messer, idet den præst, som celebrerer messen, før dens begyndelse skal være forpligtet til at

²⁰ Om middelalderens stiftelser som ”sociale systemer”, der varede udover stifterens levetid, se Borgolte 2012, særligt s. 3-22, jf. s. 26.

²¹ Saul 2017, s. 142.

²² Jürgensen 2018, s. 397ff

²³ Ingeman 1996. Se også Othenin-Girard 1998.

²⁴ Gordon & Marshall 2000, s. 3; Se bl.a. også Nilsson 2017, s. 192f; Bisgaard 1988, s. 69; Bates 2021. Om udbredelsen af læren om skærsilden, se le Goff 1984. Om gensidigheden i forholdet, se bl.a. Davis 1974, s. 328; Oexle 1984, s. 410; Tomaini 2018, s. 3.

²⁵ Bossy 1983, s. 42.

²⁶ Bossy, 1983, s. 36, 42; Bisgaard 1988, s. 76ff.

henvende sig til de omkringstående med følgende ord: "Beder, elskede brødre, for dette alters første grundlægger, for herr Stig, for hans hustru fru Tove, for hans fader herr Anders, for hans moder fru Margrete, for hans sønner de herrer Uffe, Ove, Henrik, riddere, og for Anders samt Jens, væbnere, for hans brødre, Uffe, Jakob, Ove og for alle hans forfædres sjæle".²⁷

I denne sammenhæng er det særligt interessant, at Bisgaard også har peget på, hvordan messestiftelser i lighed med andre mildhedsgerninger til sjælens frelse er med til at tegne billedet af et adeligt "fromhedsideal" i senmiddelalderen. I deres antal og variation, og i kombination med andre religiøse praksisser, vidner messestiftelserne om adeliges optagethed af sjælens frelse såvel som deres fortrolighed med kirkens lære om messernes virkning og bevægelserne i tidens fromhedsudtryk i øvrigt.²⁸ Messerne kunne tilpasses den enkelte adelige stifters ønsker og formåen. De kunne variere i indhold og omfang, fra den simpleste læste messe, til hyppigt gentagne messer og en omfattende iscenesættelse med flere medvirkende, processioner, sang og brændende lys. Mens udgangspunktet synes at have været "årtiden" på giverens dødsdag, ses tendensen i løbet af senmiddelalderen at gå i retning af en mere kontinuerlig messelæsning, hvor de, der havde råd, ønskede sig flere ugentlige messelæsninger med fokus på forskellige helgener eller teologiske begreber. Hertil kom, at ikke mindst årtiderne kunne være stort anlagte mindefester, begyndende med vigilier aftenen før, medvirken af et stort antal præster og uddeling af almisser til fattige, der således kunne inddrages i forbønnen for den afdøde.²⁹

Var messestiftelserne af betydning for adeliges bestræbelser på at sikre forbønnen for den afdøde, så kunne de adelige mindestrategier som helhed, som bl.a. Tine Kondrup for nylig har fremhævet, samtidig berøre andre, mere profane, sociale sfærer.³⁰ I den kirke, hvor en stifter havde valgt sit lejersted, kunne et iøjnefaldende gravminde tjene til en erindring om de messer og bønner, man skyldte den afdøde stifter, men det kunne samtidig ligesom et alter eller kapels udstyr udfolde en fortælling om stifteren og hans eller hendes slægts stand og status.³¹ Vender vi os igen mod den ovennævnte Stig Andersen, så kan vi i forbindelse med hans stiftelse ved dominikanerklostret i Lübeck, se, hvordan messerne netop kunne indgå i en helhed med et standsspecifikt udtryk. Messerne skulle således finde sted ved et alter i et til formålet opført kapel, som stod udsmykket med hans "ridderlige insignier eller våben, der allerede er aftegnet, udført og anbragt, og som til evig tid skal forvares og vedligeholdes der, for at hans fromme ihukommelse kan lyse klart for alle, samt for at ihukommelsen af alle dem, der nævnes i det foregående, og som under de enkelte messer skal nævnes af dem, der celebrerer messen i nævnte kapel, kan virke des frommere, jo mere

²⁷ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1360/dd_13600623001/ ; jf. Ulsig 1986, s. 9f.

²⁸ Bisgaard 1988, jf. Bisgaard 1994, s. 354f.

²⁹ Bisgaard 1988, s. 74-98; Heilskov 2018, s. 135, 166-180.

³⁰ Jf. Kondrup 2019, s. 8.

³¹ Nyborg & Bøggild Johannsen 2005, s. 245f; Heilskov Larsen 2018, s. 148f.

strålende det sker.”³² Til sådanne manifestationer hører også skikken, at lade afdødes hest og harnisk føre ind i kirken i forbindelse med begravelsen.³³

Stiftelser ved sognekirken

Mens vi generelt er bedre informerede om stiftelser og donationer ved de større kirker, er netop Skamby Kirke faktisk en af de sognekirker, hvor vi har kendskab til gaver fra flere forskellige private, der i løbet senmiddelalderen betænkte sognekirken, dens præst eller et af dens altre.

Stiftelsen fra Sandagergårds ejere stod således ikke alene. Fra 1394 fortæller et tingsvidne om at fru Katerine af Stensby, enke efter ridderen hr. Jens Povlsen, i sit testamente til bod for sin sjæl havde overdraget præstebordet sin gård i Skamby.³⁴ I 1420 bevidnes det, at en mand i Odenses spedalskhedshus har stadfæstet sine forældres og venners gave til Skamby Kirke af 12 mark sølvs jord i Glavendrup Mark og i en samtidig optegnelse bekræfter Jens Skrædder i Norup en tilsvarende gave til kirken fra en vis Knud.³⁵ Derudover kender vi til eksistensen af to middelalderlige altre i kirken. Allerede i 1361 får vi kendskab til at nogle jorder i sognet, formentlig af en Anders Jensen af Lumbys forfædre, var henlagt til at bekoste lys foran et Jomfru Marias alter i Skamby Kirke.³⁶ I kirkens regnskaber efter reformationen omtales ligeledes et Skt. Laurentii alter.³⁷

Adelige stod ikke alene som stiftere ved sognekirkerne på landet. Lars Bisgaard har peget på, hvordan de få bevarede regnskabsbøger og optegnelser fra sognekirker i senmiddelalderen tyder på, at sognefolkene i almindelighed bakkede op om deres kirke og gennem gaver bidrog til dens af kirkeværgerne forvaltede økonomi. En bred givergruppe havde mulighed for at bidrage, og ser man på kirkernes jordebøger, så synes de sammensat af mange små jordlodder. Det var jævne gaver fra jævne folk, der udgjorde forfædrenes bidrag til sognekirkens økonomi, men der synes at have været status forbundet med at give. Blandt de større gaver findes de kirkekøer, der kunne lejes ud og således give en fast indtægt, og som synes at være blevet givet som sjælegave i forbindelse med dødsfald, som en modydelse for begængelse eller årtid for den døde. Hertil kom imidlertid kirkens altre, der som Bisgaard påpeger ikke nødvendigvis behøver at have haft adelige stiftere, men lige så vel kan sættes i forbindelse med sognets enkelte landsbyer, eller med de gilder på landet, der også stod bag messestiftelser, og i hvis aktiviteter de bevarede skræer tyder på, at også lavadelige kunne tage del.³⁸

³² *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1366/dd_13661111002/. Om hans stiftelser i øvrigt, Ulsig 1986.

³³ Bøggild Johannsen og Nyborg 2005, s. 246; Heilskov Larsen 2018, s. 138-143.

³⁴ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1394/dd_13940305002/

³⁵ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200316001/, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200427001/

³⁶ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1361/dd_13610710002/; se også KB, Uldall 190 folio, s. 161.

³⁷ *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s. 5414.

³⁸ Bisgaard 2001b. Om gilder på landet, Bisgaard 2001a, s. 203-250.

Mens brede grupper i sognet således har kunnet give deres bidrag til sognets kirke, har det måske alligevel signaleret noget eksklusivt, når en adelig giver som Henrik Nielsen af Sandager på egen hånd kunne bekræfte overdragelsen af fast ejendom i form af to hele gårde, og når han og hans forfædre derfor to gange ugentligt erindredes særskilt i det fælles kirkerum. Gennem stiftelser og donationer kunne et lokalt herskab efterstræbe en synlig tilstedeværelse i kirken, der ikke var alle forundt, og som modsvarede dets fremtrædende position i lokalsamfundet i det hele taget. Den amerikanske historiker Howard Kaminsky har anført, at adelig status i realiteten til stadighed måtte bekræftes gennem at blive demonstreret og anerkendt i en offentlig sfære. Den adeliges fremtræden, adfærd og almindelige levevis, måtte være synlig i det offentlige rum på en måde, der i almindelighed anerkendtes som passende for standen.³⁹ Som sådan kunne den iøjnefaldende tilstedeværelse i kirkerummet repræsentere stifterens eller slægtens status udenfor.

Martin Wangsgaard Jürgensen har fremhævet, hvordan den enkeltes erfaring af sognekirkens rum i senmiddelalderen må være blevet til under indtryk af såvel den liturgi, der udfoldedes i sognekirkens rum, som af mere personlige indtryk, herunder den erindring, der knyttede sig til specifikke steder i rummet.⁴⁰ Mens mange donatorer fremstår anonyme for os i dag, så må f.eks. udsmykninger og inventar såvel som om- eller tilbygninger af sognekirken for samtidige betragtere i det mindste til dels have kunnet bringes i forbindelse med de specifikke individer, slægter eller andre grupper, der stod bag.⁴¹ Vi har lov at antage, at det samme gælder for de private messer. Hvor messelæsningen som i Skamby blev opretholdt flere gange om ugen år ud og år ind, må en del af kirkerummet gennem stiftelsen være blevet forbundet med stifteren og dennes slægt. At private messer stiftet af adelige var en del af sognekirkernes liturgiske liv, havde således betydning for erfaringen af det kirkerum, der også var rammen om det øvrige sognefolks religiøse liv. Messerne kunne finde sted ved et alter og i et kapel, som også var forbundet med stifterens slægt, og som en del af en samlet tilstedeværelse i kirken, kan messerne have været med til at understrege en lokal herre eller frues privilegerede position i kirkerummet.⁴² Den, der valgte at stifte messer til ihukommelse af sig selv eller sine slægtninge i sin sognekirke, satte således sit præg på hvordan, kirkens rum kunne opleves af andre, og kunne samtidig lade sin egen fremtrædende position i lokalsamfundet komme til udtryk.

Også den måde selve stiftelsen etableredes på, kunne være forbundet med en offentlighed, der har bidraget til at gøre det kendt, hvem der havde finansieret de regelmæssige messelæsninger ved kirkens altre. Da det gods, der skulle udgøre det økonomiske fundament for stiftelsen i Skamby, blev skødet på tinge, blev det, som vi har set, også nævnt at formålet var at finansiere de to

³⁹ Kaminsky 1993, s. 695f. Jf. i en dansk sammenhæng om magtens legitimering og fremvisning, og om de scener, som magten kunne udstilles og vises frem på, Arnórsdóttir, Ingesman & Poulsen 2007, s. 566-571.

⁴⁰ Jürgensen 2018, s. 388f.

⁴¹ Jürgensen 2018, s. 508f.

⁴² Jf. Heilskov 2018, s. 251.

ugentlige messer, som sognepræsten skulle være forpligtet på. Hertil kom, at stiftelser, der oprettedes i forbindelse med testamenter, formentlig er blevet offentligt kendte ved testamentets oplæsning i forbindelse med begravelsen. I 1341 kunne to væbnere, seks præster og fire bønder således bevidne, at de var til stede ved fru Margrethe, Jacob Basses hustrus begravelse i Snøde Kirke 1339, at de hørte hendes testamente blive læst op, og at de var bekendt med at sognepræsten skulle være forpligtet til at holde gudstjeneste for det lokale gods, der var skænket til præstebordet. Da selve testamentet også er bevaret, ved vi, at fru Margrethe udover lys til Vor Frue havde ønsket sig fire ugentlige messer i Snøde Kirke til lægedom for sin, sin ægtefælles og sine forældres sjæle, ”nemlig den første om den Helligånd, den anden om det hellige kors, den tredje om Vor Frue og den fjerde for de afdødes sjæle”. Også i nabokirken Stoense, skulle der være til lys for Vor Frue, og til én ugentlig messe for stifterens sjæl.⁴³ Her stilledes det lokale herskabs fromhed og gavmildhed til skue.

Et efterspil

Messestiftelsen i Skamby skulle få et efterspil, der fortæller noget om den kontrol, senmiddelalderlige stiftere ønskede at bevare over de stiftelser, de etablerede ved kirkelige institutioner. For stifteren gjaldt det om at fastsætte sådanne bestemmelser, som kunne sikre messernes ”evige” karakter. Det kunne man som stifter f.eks. gøre ved at overdrage sin slægt, sine gildesøskende, eller andre, man stolede på, et ansvar for at føre tilsyn med stiftelsen og sikre dens opretholdelse på sigt. Bestemmelser for, hvad der skulle ske i tilfælde af at den for messerne ansvarlige misligholdt sin del af aftalen, eller at messerne af andre årsager ophørte, fandt vej til aftalerne. Således også i forbindelse med Henrik Nielsens overdragelse af gods i 1410. Blev de ønskede messer ikke holdt, skulle Henrik Nielsen og hans arvinger uden nogen hindring kunne kræve de to gårde tilbage uden nogen indsigelse eller modstand fra skambypræsten.

Det kan se ud, som om lægfolk i senmiddelalderen i stigende grad tiltog sig kontrollen med både messernes udformning og stiftelsernes økonomi. Tendensen synes at være startet i det små med tilføjelser om, at messens stifter indtil sin egen død forbeholdt sig retten til at administrere den givne jord, men i løbet af 1400-tallet blev det mere og mere almindeligt, at stifteren i stigende grad kunne diktere forholdene for stiftelsens administration og ansættelsesforholdene for den messelæsende præst.⁴⁴

Som bl.a. Ole Bay har påpeget, blev det almindeligt, at forsvaret af det til kirkelige institutioner skænkede gods blev hos stifterens arvinger eller hos en anden instans, som i stiftelsesbrevet var

⁴³ *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1341/dd_13410415002/ og https://tekstnet.dk/books/dipdan/1339/dd_13390216001/

⁴⁴ Bisgaard, 2008; Bisgaard 2009.

indsat hertil, mens alene renten, f.eks. landgildeindtægter af jordejendom, tilfaldt modtageren.⁴⁵ Den præst, til hvem ansvaret for messelæsningen blev overdraget, skulle med andre ord blot leve af det *afkast*, som det donerede gods gav, og stifteren, dennes arvinger, eller de af stifteren udpegede ansvarlige, var berettigede til at kræve donationen tilbage i tilfælde af messelæsningens misligholdelse. På samme måde kunne stifteren af et nyt alter ofte ønske at bevare en omfattende myndighed over alteret og dets gods, og retten til at vælge den til alteret knyttede præst, hos sig selv og sine efterkommere.⁴⁶

I et forlig, der i 1481 blev indgået om godset i Henrik Nielsens stiftelse, ser vi netop spørgsmålet om forsvaret af de to gårde i Slevstrup, taget op. Sandagergaard må fra Henrik Nielsen være gået i arv til sønnen Jesper Henriksen, der i 1480 skødede gården til sin ”rette eneste arving og kære morbroderdatter” Mette Clausdatter Bølle og dennes ægtemand Henning Jensen (Qvitzow) (d. eft. 1502).⁴⁷ Allerede året efter synes der at være opstået uenighed mellem Henning Jensen og indehaveren af sognepræsteembedet i Skamby, magister Mikkjel Jensen, der tillige var kannik ved domkapitlet i Odense og domprovst i Lund, og formentlig har ladet sognepræstens forpligtelser i Skamby varetage af en vikar.⁴⁸

Sagen havde åbenbart påkaldt sig den endnu ikke kronede kong Hans’ opmærksomhed, for den 19. december 1481 stævnedes dekanen ved det relativt nye verdslige domkapitel i Odense, Claus Andersen Ulfeldt (d. 1497), sammen med kanniken Otte Hansen og de to adelsmænd Vilhelm Frille til Vejlegaard (d. eft. 22. okt. 1492) og Oluf Brockenhuus til Volderslevgaard (d. eft. 1481) efter kongens befaling de to parter for sig i Odense Domkirkes søndre kapel, for at tage stilling til spørgsmålet om forsvaret af de to gårde i Slevstrup.⁴⁹ Skamby Kirke tilhørte i hvert fald på dette tidspunkt kapitlet, der opnåede pavelig godkendelse i 1474 og ca. 1476-88 trådte i stedet for munkene i Skt. Knuds klostret som domkapitel i Odense.⁵⁰ Sognepræsten Mikkjel Jensen var som nævnt selv kannik i kapitlet, så det var altså to af hans medbrødre her, der sammen med to fynske adelsmænd skulle afgøre sagen. I forliget slås det fast, at ikke bare indtægterne af de to gårde i Slevstrup, men også forsvaret af gårdene med de tilhørende indtægter og med ret til at oppebære landgilde og ind- og afsætte vornede, skal tilhøre præstebordet i Skamby, snarere end Henrik Nielsens arvinger. Derudover bliver det specificeret, hvordan de i tingsvidnet fra 1410 nævnte konsekvenser af messelæsningernes evt. misligholdelse, skal forstås. Sognepræsterne i Skamby eller deres kapellaner skal hver uge holde to messer for givernes sjæle, men sker det, at de en uge

⁴⁵ Bay 1994, s. 322f; Bisgaard 2008, s. 186-189.

⁴⁶ Ingesman 1993, s. 153f.

⁴⁷ Rep. II, nr. 4626. Jf. DAA 1890, s. 152; 1910, s. 330, 332; Trap 1954, s. 374.

⁴⁸ Rep. II, nr. 4938; *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s. 5413.

⁴⁹ Begyndelsen af forligsbrevet er trykt i ”Om M. Claus Andersøn Ulfeldt og hans Stiftelse paa et Vicarie i Odense 1482”, i: *Danske Magazin*, III, 1747, s. 35f, mens den resterende del er trykt i Rep. II, nr. 4938. En afskrift af den tabte original findes i RA, Håndskriftsamlingen, I. Individuelle samlinger af blandet indhold, Langebek, Jacob, diplomatarium (0700 - 1775), pk. 34 (XIV A 34 Danmark 1478-), 19. december 1481.

⁵⁰ Om det verdslige domkapitel i Odense, se Nyberg 1982, s. 320, 325-329, 332-335.

ikke ”tiil skyckæ waræ” at holde messerne, må de lade dem ”oprette” i de følgende uger uden straf. Bliver messerne dog ikke holdt, så præst eller kapellan må advares første, anden og tredje gang uden at forbedre det forsømte, da skal kapitlet, som kirken altså tilhørte, og de rette arvinger have fuldmagt til at gøre hinder på renten af godset, indtil præst eller kapellan har ”oprettet” den forsømmelse, der er sket med messerne. Selve godset skal dog til evig tid blive under præstebordet. Efter denne ordning slutter forligsbrevet med at Henning Jensen og hans arvinger herefter ikke skal ”bevare” sig med det pågældende gods, og med den oplysning, at Henning Jensen samme dag overleverede Mikkil Jensen det tingsvidne fra Skam Herredsting, som Henrik Nielsen af Sandagergård havde taget om hr. Thomas Nielsens donation til præstegården i Skamby.⁵¹

Det verdslige odensekapitels levetid blev som nævnt kort, og det har måske været medvirkende til, at den daværende sognepræst i Skamby i 1509 lod aftalen fra 1481 vidimere af priorerne i Odenses Skt. Knuds’ og Skt. Hans Klostre og af byfogeden sammesteds. Der var da tale om et velbesejlet, ustunget og ”wbeskræffwet” pergamentsbrev.⁵² Det skulle imidlertid vise sig, at Henning Jensens efterkommere på Sandagergård på ingen måde havde opgivet at vinde de to gårde tilbage.

I 1531 blev den adelige Jacob Knudsen, som da havde overtaget kaldet i Skamby, således stævnet for rettertinget af Jørgen Henningsen (d. før 10. aug. 1544), som udover at være rigens kansler og medlem af rigsrådet også var landsdommer på Fyn, hvor han ejede flere hovedgårde, og altså en mand med indflydelse lokalt såvel som på rigsplan. Her blev det udslagsgivende for, at Jacob Knudsen måtte acceptere at nøjes med at oppebære landgilden af de to gårde, mens herligheden efter hans død straks skulle komme til Jørgen Henningsen og hans arvinger, at han ingen breve havde, med hvilke han kunne forsvare præstebordets ret.⁵³

Når vi overhovedet kender til stiftelsen fra 1410, og til de efterfølgende stridigheder mellem skovbypræsterne og Henrik Nielsens arvinger i senmiddelalderen, skyldes det at striden ikke var til ende. Da den reformatoriske lære havde fjernet det teologiske grundlag for messestiftelserne, måtte de ophøre, og i reformationsrecessen fra 1536 fik adelige mulighed for at kræve det gods, deres forfædre havde skænket til sjælemesser, tilbage.⁵⁴ At det netop var det, at kunne fremlægge skriftlige vidnesbyrd, det kom an på, bekræftedes i almindelighed da Christian III i 1551 slog fast, at intet gods skænket til messestiftelser ville blive leveret tilbage til stiftere eller arvinger, som ikke havde skriftligt bevis.⁵⁵

I første omgang var det imidlertid skambypræsten, der på ny krævede embedets ret. 1544 må forligsbrevet fra 1481 således være fremkommet igen, for her lod hr. Jørgen Madsen, som da var

⁵¹ Rep. II, nr. 4938.

⁵² Rep. II, 11242.

⁵³ Afgørelsen fra 1531 citeres i RA, Kongens Retterting, Rigens forfølgingsbøger, pk. 6-8, 1586-1592, s. 185v, Hofmans Fundationer, V, s. 272.

⁵⁴ Bay 2001, s. 290; Dahlerup 1979, s. 204ff.

⁵⁵ Rørdam 1883-1889, II, s. 16f; jf. Wangsgaard Jürgensen 2018, s. 509.

blevet sognepræst i Skamby, stævne næste generation på Sandagergaard, i skikkelse af Henning Jørgensen Quitzow (1513-1569), for rettertinget, hvor han lod det gamle ”Contrakts breff” fra dette år om ”thee gaarde, Liggendis udi Skambyeherritt, som hedder Sleffstruppe, som for^{ne} Jørgen Quitzow hans fader salige ihukommelse, thog for^{ne} Her Jørgen Matzøn fran”. Henning Quitzow fremførte på sine og sine medarvingers vegne, at hans forfader Henning Jensen i 1481 ikke havde beseglet denne kontrakt, og fremlagde i stedet afgørelsen fra 1531. Nu var det imidlertid skambypræsternes tur til at få ret, idet man med henvisning til forliget fra 1481 dømte, at de to gårde i Slevstrup skulle blive ved præstebordet.⁵⁶ At der imidlertid synes at have været nogen usikkerhed om, hvem det gods der var lagt til præstebordet i Skamby tilkom, fremgår af at landgilde herfra 1551 og 1552 af kongen blev henlagt til understøttelse af præsteembedet i Odense Albani sogn, men allerede 1555 igen givet tilbage til skambypræsterne efter indsigelse fra ovennævnte Jørgen Madsen. I stedet blev Albanipræsten betænkt med Skambys kongetiende.⁵⁷

Slevstrupgårdene forekommer i en opgørelse over kaldets indtægter fra 1572,⁵⁸ men på Sandagergaard havde man ikke opgivet at vinde gårdene ad rettens vej. Den sidste retslige dyst kom til at stå i 1586, og det er den, vi skylder vort kendskab til den oprindelige messestiftelse. Den 29. maj dette år var præsten i Skamby, hr. Hans Nielsen, således sammen med lensmanden på Odensegård, Axel Brahe (1550-1616), stævnet for Kongens Retterting på Københavns Slot af Jørgen Henningsen Quitzow (1555-1599) for, som det hedder, ”tvende Gaarde udi Sleustrup liggende, som hans Forældre skulle have givet til Præste-Bordet udi Schambye Sogn for nogle Messer og Tienester, som skulde holdes til evig Tid, huilcket icke nu skeer eller ved Magt holdes”. Jørgen Qvitzow fremlagde foruden ”Fundatzen” fra 1410, som han altså havde fået læsemesteren i Odense til at oversætte til dansk, adskillige breve fra Skam herredsting og en dom fra det fynske landsting 1582, der netop henviste sagen til Rettertinget. At Hans Nielsen med henvisning til aftalen fra 1481 holdt sig til gårdene, kunne Jørgen Quitzow ikke acceptere, idet den, som han anførte, ikke i alle punkter og artikler var blevet overholdt af skambypræsterne, ligesom han, som det også var sket i 1544, fremførte, at kontrakten i 1481 ikke var blevet beseglet af Henning Jensen. Han mente således, at de to gårde burde følge ham og hans arvinger efter ordlyden fra 1410, efter recessen og håndfæstningen og efter ”adskillige Domme, som Adelen skal have forhvervet her udi Riiget, paa hvis Gods dennem i saa Maader haver været frakommen”. Heroverfor hævdede sognepræst og lensmand, med henvisning til dommen fra 1544, at gårdene burde blive ved præstebordet. Frederik II og rettertinget valgte da også at stadfæste Christian III’s dom, med en vigtig tilføjelse. Idet ”den Misbrug, som udi Pavedømmet haver været, med Messe at holde” nu var ophørt, skulle Hans

⁵⁶ RA, Kongens Retterting, Rigens forfølgingsbøger, pk. 6-8, 1586-1592, s. 184v-186r.

⁵⁷ *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s. 5413f, med henvisning til Rørdam, 1883-89, I, s. 305 (24. jan. 1551), s. 337 (5. aug. 1552), s. 407 (9. jan. 1555); Hofman 1760, s. 65; Damgaard 1867, 319-323.

⁵⁸ DÆA, V, 2, s. 943.

Nielsen og hans efterfølgere i kaldet være forpligtet til fremover en gang om ugen enten selv eller ved en kapellan at lade holde en prædiken i Skamby Kirke, ”saa at fornefnte Fundatz, Gud til Ære, udi andre Maader bliver efterkommet”.⁵⁹

Den prædikentjeneste, der hermed trådte i de ophørte messers sted, synes hurtigt at være blevet etableret i praksis. Biskop Jacob Madsen kunne således ved sin visitats i 1590 notere, at en ”Fridag Prædiken, holdis huer hellige Dags Efftermiddag, *efter Sognefolkets ønske*”.⁶⁰ Senere samme år opsøgte sognepræsten Christian IV, da denne opholdt sig i Odense, for yderligere at opnå bekræftelse på sin ret til gårdene. Han fremviste Christian III’s dom fra 1544, indeholdende ordlyden fra 1481, for den unge konge, der i kansler Arild Huitfeldts nærværelse bekræftede at have hørt og set den. Aftalen fra 1481 havde ikke været citeret i dommen fra 1586.⁶¹

De ugentlige prædikener skulle vise sig at bestå i lang tid. I 1739 skal de ved et kongeligt reskript være blevet stadfæstet som en egentlig ”Skrifte-Prædiken” hver lørdag, og den blev ifølge Hofman endnu holdt i 1760.⁶² De to gårde i Slevstrup blev endelig i 1798 efter kongelig bevilling solgt fra embedet for 2.000 rigsdaler.⁶³

En ny tids ihukommelse

Messerne var ophørt, men gudstjenesten bestod, om end i en anden form. Det samme gjorde den adelige erindring af afdøde forfædre i kirkens rum. Selvom Reformationen brat gjorde en ende på de stiftede messer til sjælens frelse, betød det ikke, at ihukommelsen af slægten ophørte i kirkerne landet over.

Hvis man ser på de kirkelige ceremonier, der var forbundet med dødsfaldet, så er der et element af kontinuitet i den vægt, man også efter reformationen lagde på de afdøde forfædres ihukommelse blandt de efterlevende. Centralt i den ligprædiken, i hvis biografiske del præsten præsenterede det billede af afdøde for de efterlevende slægtninge og standsfæller, som stemte overens med forventningerne, stod også opregningen af afdødes adelige aner. Hertil kom de gravmonumenter i form af gravsten og epitafier med billeder og indskrifter, der kunne fastholde billedet af den afdøde selv og samtidig fremhæve stand, status og afstamning. Fokus flyttedes fra symbolske opfordringer til forbøn til en større fokus på den afdødes status og familie.⁶⁴

⁵⁹ Hele dommen fra 1586 er trykt i Hofman 1760, s. 267-70.

⁶⁰ Rasmussen & Riising 1995, s. 137. Et tilsvarende eksempel på konvertering af en senmiddelalderlige stiftelse til en efterreformatorsk prædikentjeneste findes ved Borbjerg Kirke, *Danmarks Kirker*, Ringkøbing Amt, s. 1839.

⁶¹ Samtidig vidimeredes også det tingsvidne fra Skam Herredsting, der bekræftede fru Katerine af Stensbys donation af en gård i Skamby til præstebordet sammesteds, RA, Kongens Retterting, Rigens forfølgingsbøger, pk. 6-8, 1586-1592, s. 184v-186r. Begge vidisser er trykt i Hofmans Fundationer, V, s. 270-273.

⁶² Hofman 1760, s. 264.

⁶³ Hansen 1867, s. 297; jf. *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s. 5487, note 23.

⁶⁴ Booth & Tingle 2021, s. 12.

Jørgen Henningsen Qvitzow, der som den sidste i 1586 forsøgte at vinde de to gårde i Slevstrup fra Skambypræsterne, var bestemt ikke uinteressert i at mindes sine afdøde forfædre. Men han koncentrerede ihukommelsen omkring monumenter i kirken i Nørre Sandager. Her lod han sammen med sine søskende o. 1590 opføre og indrette et gravkapel for forældrene, som en sandstentavle med våbener og indskrift udvendig på kapellet meddeler. En gravsten (o. 1544) over farfaren Jørgen og hans hustru Eline Gøye blev overført til kapellet, og 1593 flyttedes også faderen Hennings (d. 1569) gravsten fra sit første begravelsessted, Københavns Helligåndskirke til det nye gravkapel. Over ham og hustruen Birgitte Rønnow (d. 1590) sattes endelig 1596 et pragtfuldt minde i sort kalksten. Den 230 cm høje figursten er forsynet med tydelige standstilkendegivelser, men nok så interessant opregnes i indskriften Henning Qvitzows far, farfar, oldefar og tipoldefar ved navns nævnelse.⁶⁵

Når man ser på den danske adel i spændet fra senmiddelalder og henover Reformationens nybrud, er det nærliggende at se en kontinuitet i den rolle, forfædre spillede i standens tilstedeværelse i kirkerummet. Her er det en mulighed, at netop den religiøse ihukommelse af forfædre har været et vigtigt skridt på vejen for senmiddelalderens velbyrdige mænd og kvinder, til at blive den egentlige adel, der med afstamningen som væsentligt kriterium for standstilhørsforholdet træder frem efter Reformationen.⁶⁶ Den tyske historiker Otto Gerhard Oexle har i en række studier af begrebet *memoria* indkredset den ihukommelse af de døde, der kunne komme til udtryk i messens liturgi, men også i f.eks. tekst og billedlig gengivelse i andre sammenhænge, som en for de førmoderne europæiske samfund karakteristisk form for social handlen, i hvilken de døde kunne vedblive at være nærværende blandt de levende.⁶⁷ Ved siden af den religiøse ihukommelse af forfædre, har han imidlertid også peget på *memoria* i bredere forstand som et for adelen som samfundsgruppe konstituerende træk, ja som grundlag for herskabslegitimation i det hele taget. I det, at kunne eftervise en lang og fremragende afstamning, som den synliggøres i forskellige udtryk for *memoria*, eftervistest således også evnen til herskab.⁶⁸ Således kunne også det lokale herskabs fremtrædende position i lokalsamfundet legitimeres, når de afdøde forfædre opregnedes og mindedes i det fælles kirkerum.

Der er fortsat mange ubesvarede spørgsmål, hvad angår de adelige messestiftelser ved sognekirkerne på landet. Det gælder grundlæggende spørgsmål om omfanget af stiftelserne og om hvorvidt, der kan iagttages en udvikling i deres popularitet i løbet af senmiddelalderen. Hvilke adelige var det, der stiftede messer ved sognekirken? Hvilken plads indtog stiftelserne ved

⁶⁵ Danmarks Kirker, Odense Amt, s. 5781-5786, 5805, 5810-5813.

⁶⁶ Jf. Bisgaard 1988, s. 100.

⁶⁷ Oexle 1983, for senmiddelalderen særligt s. 68. Se også Oexle 1984 og Oexle 1995. For en introduktion til *memoria*-begrebets forskningshistorie, og til den efterhånden omfattende litteratur, det har inspireret, se Borgolte 2012, s. 61-78; Booth & Tingle 2021, s. 5, 10. Den vel nok bedste introduktion til *memoria* på dansk er Bøggild Johannsen 1999b, særligt s. 8-10, inkl. s. 37, note 4. Se også Kondrup 2019, s. 7-9. Heilskov 2018, s. 22.

⁶⁸ Oexle 1998, s. 339f; jf. Schreiner 1997, s. 381ff, 418.

sognekirken i den enkelte stifters tilrettelæggelse af sin og slægtens ihukommelse i det hele taget? Og hvordan passer stiftelserne ind i, hvad vi i øvrigt kan vide om den enkelte stifters engagement i sin sognekirke?

At messer kunne stiftes i sognekirkerne på landet, har imidlertid betydning for vores forståelse af sognekirkens rum og forbindelsen mellem sognekirken og de adelige sædegårde i sognene. Den adelige slægt, hvis afdøde forfædre erindredes i de stiftede messer, satte sit præg på sognets fælles kirkerum, og i særdeleshed på den del af kirken, hvor messefejringen fandt sted. På den måde, var sognekirken allerede før Reformationen et rum, der kunne være ramme om mindet om slægten, som vi så tydeligt ser det udtrykt efter Reformationen. At liturgien i en kirke som Skamby i ugens og årets løb kunne præges af private stiftelser, er af betydning for vores forståelse af sognekirken på landet som et offentligt rum, hvor såvel repræsentative mål som mindestrategier kunne forfølges i liturgi og andre symboladede praksisser omkring døden og erindringen af de døde. Sognekirken var et fælles rum for levende og døde.⁶⁹

Forkortelser

DAA = *Danmarks Adels Aarbog*, I-CII, 1884-2022.

DÆA = *De ældste danske arkivregistraturer udgivne efter beslutning af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog efter originaler i Geheimearkivet ved T.A. Becker*, I-V.

KB = Det Kongelige Bibliotek.

RA = Rigsarkivet, København.

Rep. I = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte*, I-IV, København 1894-1912.

Rep. II = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Series secunda. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte*, 2. Række, I-IX, 1928-1939.

SRD = Jacob Langebek m.fl. (udg.): *Scriptores rerum Danicarum mediævi*, I-VIII, 1772-1878.

Uudgivet materiale

KB, Uldall 190 folio: ”Fyens Lands Beskrivelse af Mag. Thomas Broderus Bircherod forbedret af Peder Birck”

RA, Håndskriftsamlingen, I. Individuelle samlinger af blandet indhold, Langebek, Jacob, diplomarium (0700 - 1775), pk. 34 (XIV A 34 Danmark 1478-).

⁶⁹ Jf. Tomaini 2018, s. 6.

RA, Kongens Retterting, Herredagsdombog (1537-1660), pk. 3-6: Herredagsdombog nr. 12 (1586-1589).

RA, Kongens Retterting, Rigens forfølgingsbøger, pk. 6-8 (1586-1592).

RA, Rigsarkivet, Arkivskabte Hjælpe midler, XIV.L.30.2: Thisets samlinger II. Seddeludrag af trykt litteratur, Danske Kancellis brevbøger og indkomne breve m.m.

Trykte kilder og litteratur

Andersson, Nora Amalie Munch: ”For min sjæls frelse? Kvindernes særlige rolle i senmiddelalderens donationskultur”, i *Temp – tidsskrift for historie*, 19, 2019, s. 52-70

Arnórsdóttir, Agnes S.: ”Dødslejet, sjælemesser og donationskultur i middelalderen“, i Yvonne Maria Werner (red.): *Døden som katharsis. Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria* (Acta Universitatis Stockholmiensis/Stockholm Studies in History 71), Stockholm: Almqvist & Wiksell Internationalm, 2004, s. 65-88.

Arnórsdóttir, Agnes S.: „Sjælegaver i islandsk senmiddelalder – religiøs formidling og familiestruktur“, i: Agnes S. Arnórsdóttir, Per Ingesman & Bjørn Poulsen (red.): *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2007, s. 415-442.

Arnórsdóttir Agnes S., Per Ingesman & Bjørn Poulsen: ”Mod en magtudredning for det danske samfund i senmiddelalderen. Afsluttende perspektivering”, i Agnes S. Arnórsdóttir, Per Ingesman & Bjørn Poulsen: *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2007, s. 557-582.

Bates, Stephen: ”Preparations for a Christian Death: The Later Middle Ages”, i Philip & Elizabeth Tingle (red.): *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*, Leiden: Brill 2021, s. 72-105.

Bay, Ole: ”Donationerne til kirken i dansk senmiddelalder”, i Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.): *Danmark i senmiddelalderen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1994, s. 317-341.

Bay, Ole: ”Den danske adel og kirken efter reformationen (1536-1660)”, i Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001, s. 286-313.

Bisgaard, Lars: *Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænkemåde i dansk senmiddelalder*. Aarhus: Arusia, 1988.

Bisgaard, Lars: ”Senmiddelalderlige gildealtre i Danmark”, i Lars Bisgaard, Tore Nyberg og Leif Søndergaard (red.): *Billeder i middelalderen. Kalkmalerier og altertavler*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 1999, s. 95-120.

Bisgaard, Lars: *De glemte altre. Gildernes Religiøse rolle i dansk senmiddelalder*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2001. (Bisgaard 2001a)

Bisgaard, Lars: "Sogn, fællesskab og gavegivning i dansk senmiddelalder", i Per Ingesman & Bjørn Poulsen (red.): *Danmark og Europa i Senmiddelalderen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001, s. 336-360. (Bisgaard 2001b)

Bisgaard, Lars: "Niederklerus und Frömmigkeit im spätmittelalterlichen Dänemark", i Enno Bünz und Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt (red.): *Klerus, Kirche und Frömmigkeit im spätmittelalterlichen Schleswig-Holstein*, Neumünster: Wachholtz, 2006, s. 51-66.

Bisgaard, Lars: "Kirken og pesten i senmiddelalderen. Pestepidemierne 1360-1500 og gavegivning til kirken", i *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2008:2, s. 172-193.

Bisgaard, Lars: "Danish Plague Patterns", i Lars Bisgaard & Leif Søndergaard (red.): *Living with The Black Death*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2009, s. 85-113.

Booth, Philip & Elizabeth Tingle (red.): *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*, Leiden: Brill 2021. (Booth & Tingle 2021a)

Booth, Philip & Elizabeth Tingle: "Introduction: Dying, Death, and Commemoration, 1350-1700", i: Philip Booth & Elizabeth Tingle (red.): *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*, Leiden: Brill 2021, s. 1-30. (Booth & Tingle 2021b)

Borgolte, Michael: *Stiftung und Memoria* (Herausgegeben von Tillmann Lohse; Stiftungsgeschichten, Band 10), Berlin: Akademie Verlag 2012.

Bossy, John: "The Mass as a Social Institution 1200-1700", i *Past & Present*, 100:1, 1983, s. 29-61.

Bøggild Johannsen, Birgitte: "Billeder i brug. Lidt om andagt, kult og sjælestiftelser i senmiddelalderens Odense", i *hikuin*, 1999, s. 83-100. (Bøggild Johannsen 1999a)

Bøggild Johannsen, Birgitte: "'Fore wor (...) siæle bestabds og salighetz skild". Om kongelige stiftelser og sjælegaver fra kong Hans' og dronning Christines tid", i *Kirkehistoriske Samlinger*, 1999, s. 17-49. (Bøggild Johannsen 1999b)

Dahlerup, Troels: "Danmark", i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapporter til det nordiske Historikermøde i København 1971 9-12 August*, København: Fr. Bagges Kgl. Hofbogtrykkeri, 1971, s. 45-80.

Dahlerup, Troels: "Den sociale forsyning og reformationen i Danmark", i *Historie/Jyske Samlinger*, ny rk., 13 (1979), s. 194-207.

Damgaard: "Forsvundne Legater i Odense", i *Samlinger til Fyens Historie og Topographie IV*, 1867, s. 185-248.

Danmarks kirker, Udg. Nationalmuseet, København 1933- .

Damgaard, Anders Knudsen: "Hvorledes St. Knuds Sognekald i Odense mistede Skamby Sogns Kongetiende", i *Samlinger til Fyens Historie og Topographie IV*, 1867, s. 315-345.

Gelting, Michael H.: "Circumstantial Evidence: Danish Charters of the Thirteenth Century", i Marco Mosert & P.S. Barnwell (red.): *Medieval Legal Process : Physical, Spoken and Written Performance in the Middle Ages*, Turnhout: Brepols Publishers, 2011, s. 157-195.

Gelting, Michael H.: "Herredstingets notarfunktion. Betragtninger over et meget mærkeligt tingsvidne fra 1533", i Adam J. Kronegh & Michael Dupont (red.): *Visdom og gamle arkivalier. Festskrift til Svend Ahrensbach i anledning af hans 60-års fødselsdag 10. november 2013*, København 2013, s. 21-31.

Gordon, Bruce & Peter Marshall (red.): *The Place of the Dead. Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Hansen, Karl: "Beretninger om Skamby Sogn", i *Samlinger til Fyens Historie og Topographie* IV, 1867, s. 249-306.

Heilskov, Mads Vedel: *The Commemoration of the Lay Elite in the Late Medieval Danish Realm c. 1340-1536. Rituals, Community and Social Order*, Upubliceret ph.d.-afhandling fra University of Aberdeen, 2018.

Hofman, Hans de: *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge ... hvorved ere tilføiede endeel historiske Efterretninger og Genealogier om Givernes Liv, Levned og Familie*, V, København 1760, s. 264-274.

Huitfeldt, Arild: *Danmarckis Rigis Krønike*, København 1652.

Ingesman, Per: "Sankt Jørgens alter i Lund, som kaldes Svendalteret", i Poul Enemark, Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.): *Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig*, Aarhus: Arusia, 1988, s. 259-285.

Ingesman, Per: "Kirke og ejendom i dansk senmiddelalder eller Historien om en tro godsforvalter", i Carsten Bach-Nielsen, Susanne Gregersen, Per Ingesman og Ninna Jørgensen (red.): *Ordet, kirken og kulturen. Afhandlinger om kristendomshistorie tilegnet Jakob Balling*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1993, s. 141-164.

Ingesman, Per: "At mageskifte det timelige med det åndelige. Religiøs gavegivning i vesteuropæisk middelalder", i *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 28, 1996, s. 3-27.

Jexlev, Thelma: "Herredstingene i middelalderen. En vigtig lokal faktor og en endnu vigtigere lokalhistorisk kilde", i Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaard-Petersen & Allan Tønnesen (red.): *Slægter. Skjolde. Steder. Festskrift til Knud Prange*, Odense: Odense Universitetsforlag, 1990, s. 171-181.

Jürgensen, Martin Wangsgaard: *Ritual and Art across the Danish Reformation: Changing Interiors of Village Churches, 1450-1600*, Turnhout: Brepols, 2018.

Kaminsky, Howard: "Estate, Nobility, and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages", i *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, 68:3 (1993), s. 684-709.

Knudsen, Anders Leegaard: "Testimonia Placiti - Private Charters as Public Instruments. A Study in Medieval Danish Diplomacy", i: *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 57, 2011, s. 147-179.

Kondrup, Tine: *Repræsentation og mindestrategier hos den danske adel, 1400-1537*, upubliceret ph.d.-afhandling fra Syddansk Universitet, 2019.

Korpiola Mia & Anu Lahtinen (red.): *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe*, Helsinki 2015.

Korpiola Mia & Anu Lahtinen: "Introduction", i Mia Korpiola & Anu Lahtinen (red.): *Planning for Death. Wills and Death-Related Property Arrangements in Europe, 1200-1600*, Leiden: Brill, 2018, s. 1-25.

Lahtinen, Anu & Mia Korpiola: „Introduction: Preparing for a Good Death in Medieval and Early Modern Northern Europe”, i Anu Lahtinen & Mia Korpiola (red.): *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Northern Europe*, Leiden: Brill, 2017, s. 1-17.

Morsel, Joseph: „Die Erfindung des Adels. Zur Soziogenese des Adels am Ende des Mittelalters - das Beispiel Frankens“, i Otto Gerhard Oexle & Werner Paravicini (red.): *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels*, Göttingen 1997, s. 312-375.

Nilsson, Bertil: "Preparing for Death: Concluding Remarks" i Anu Lahtinen & Mia Korpiola (red.): *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Northern Europe*, Leiden: Brill, 2017, s. 187-199.

Nyberg, Tore: "Erhvervsliv og domkapitel. 1460-1490", i Henrik Thrane, Tore Nyberg, Finn Grandt-Nielsen & Mikael Venge: *Fra boplads til bispeby. Odense til 1559*, Odense: Odense Kommune, 1982, s. 320-335.

Nyborg, Ebbe & Birgitte Bøggild Johannsen: "Herregård og kirke", i John Erichsen & Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården: Menneske - Samfund - Landskab – Bygninger*, bd. 3: Drift og landskab, København 2005, s. 241-290.

Oexle, Otto Gerhard: „Die Gegenwart der Toten“, i Herman Braet & Werner Verbeke (red.): *Death in the Middle Ages*, Leuven: Leuven University Press, 1983, s. 19-77.

Oexle, Otto Gerhard: „Memoria und Memorialbild“, i Karl Schmid & Joachim Wollasch (red.): *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1984, s. 384-440.

Oexle, Otto Gerhard: "Memoria als Kultur", i Otto Gerhard Oexle (udg.): *Memoria als Kultur*, Göttingen 1995. s. 9-78.

Oexle, Otto Gerhard: „Adel, Memoria und kulturelles Gedächtnis. Bemerkungen zur Memorial-Kapelle der Fugger in Augsburg“, i Chantal Grell, Werner Paravicini & Jürgen Voss (udg.): *Les Princes et l'histoire du XIVe au XVIIIe siècle* (Actes du colloque organisé par l'Université de Versailles – Saint-Quentin et l'Institut Historique Allemand, Paris/Versailles, 13-16 mars 1996), Bonn: BouvierVerlag, 1998, s. 339-357.

"Om M. Claus Andersøn Ulfeld og hans Stiftelse paa et Vicarie i Odense 1482", i *Danske Magazin*, III, 1747, s. 33-43.

Othenin-Girard, Mireille: "Der Dank der Toten, Zur Vorstellung von wechselseitigen Hilfeleistungen zwischen Lebenden und Verstorbenen im Spätmittelalter", i *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, Vol. 92, 1998, S. 165–190

Petersen, Henry: *Danske gejstlige sigiller fra middelalderen*, København: C.A. Reitzel 1886.

Petersen, Henry: *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, København: C. A. Reitzel, 1897.

Pontoppidan, Erich: *Annales ecclesiae danicae. Oder nach Ordnung der Jahre abgefasstete und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie Des Reichs Dännemarck mit möglichster Sorgfalt zusammen getragen*, I-IV, Copenhagen: Königl. Acad. Buchdrucker, 1747.

Jens Rasmussen & Anne Riising (udg.): *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense: Historisk Samfund for Fyn, 1995.

Rørdam, H.F.: *Kjøbenhavns Kirker og Kloostere i Middelalderen*, København: Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, 1859-1863.

Rørdam, H.F.: *Danske Kirkelove*, I-III, København 1883-1889.

Rørdam, H.F.: "Bidrag til det lærde Skolevæsens Historie i Odense", i *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, X, 1890, s. 277-280.

Saul, Nigel: *Lordship and Faith. The English Gentry and the Parish Church in the Middle Ages*, Oxford: Oxford University Press, 2017.

Schreiner, Klaus: "Religiöse, historische und rechtliche Legitimation spätmittelalterlicher Adelherrschaft", i Otto Gerhard Oexle & Werner Paravicini (red.): *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels*, Göttingen 1997, s. 376-430.

Seesko, Per: "En messestiftelse i senmiddelalderens Nyborg – om hjælp til dødes sjæle", i *Nyborg – før & nu: Årsskrift for Østfyns Museer* (2009), s. 48-64.

Tomaini, Thea (red.): *Dealing with the Dead: Mortality and Community in Medieval and Early Modern Europe*, Leiden: Brill, 2018.

Trap, J.P.: *Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 5. udgave, bind 5, København 1954.

Tunold, Solveig: "Et convivium i Odense 1573. Absalon Pederssøn blant danske kolleger", i *Fund og forskning i det Kongelige Biblioteks samlinger*, 11:1, 1964, s. 73-88.

Ulsig, Erik: "I smerte over sønnens død", i Søren Federspiel, Hasse Neerbek & Mikael Venge (red.): *Festskrift til Kjeld Villadsen den 26. august 1986*, København: Foreningen Erhvervshistorisk Bureau, 1986, s. 9-14.

Vedel-Simonsen, L.S.: *Bidrag til den fyenske Kongeborg Rugaards, dens Læns og dens Lænsmands Historie*, I-III, Kbh. 1843-44.

Vognsen, Frederik Lyng: "Velbyrdige og beskedne mænd. Stand og status i dansk senmiddelalder", i *Historisk Tidsskrift*, 118:1 (2018), s. 51-76.